

temes-3)

M. VICTÒRIA ALMUNI BALADA, ADELINA CASANOVA PUJOL, FERRAN TORTA NAVARRO. Comissió Cívica del Patrimoni de les Terres de l'Ebre

ELS MASOS A LES TERRES DE L'EBRE. UNA MIRADA INICIAL

El caràcter rural del territori de les terres de l'Ebre n'ha determinat la història i la configuració de la manera de ser i de viure dels seus habitants. Avui l'agricultura representa encara una part important de l'activitat econòmica del territori i en part és practicada a temps parcial. Amb tot, es fa evident la desaparició de formes de vida i de testimonis materials propis dels antics models agraris. Entre aquests testimonis materials es troba un ric conjunt de masades i altres construccions rurals disperses que constitueixen una part important del patrimoni arquitectònic no monumental de la zona.

Parlar del mas en aquest territori meridional del Principat actualment resulta complicat i fins i tot agosarat. La manca d'estudis monogràfics o de conjunt no permet més que una anàlisi inicial que plantegi qüestions per revisar en estudis posteriors, que sense cap dubte caldrà iniciar com més aviat millor. La desaparició d'edificacions importants a causa de l'abandonament i la desaparició dels testimonis directes del que va ser la vida al mas demanen atenció. Si no, ens arrisquem a deixar en el terreny del patrimoni oblidat un aspecte de la història que és necessari per entendre de manera global la realitat del territori. Si bé és cert que el poblament de les quatre comarques de l'Ebre es caracteritza conjuntament per ser concentrat, també ho és que el poblament dispers ha estat present des de sempre i que té un protagonisme important en zones concretes.

Parlar del mas, d'altra banda, obliga a fer referència també a tota una sèrie de construccions rurals associades o complementàries que al llarg dels segles han anat caracteritzant el paisatge. Casetes de camp, cabanes i barraques de pedra seca, corrals i paridores, povets i cisternes o aljubs, sínies, marges, valones, lligallos... constitueixen un ampli repertori d'elements constructius i ordenadors de l'espai que cal considerar de manera integrada i que només quan són plantejats com un tot permeten entendre la configuració de l'espai agrari d'aquest sector de Catalunya. Un sector, d'altra banda, que tampoc no es pot entendre del tot si no es considera la seva proximitat i relació històrica amb els territoris veïns de Castelló i Terol.

L'arqueologia i les referències documentals indirectes sobre l'ocupació andalusina permeten teoritzar sobre un hàbitat

dispers estructurat des de molt antic. A partir del moment de la conquesta cristiana del segle XII és possible traçar una continuïtat en el model de poblament que arriba fins a l'actualitat. Els estudis fets per Antoni Virgili permeten disposar de referències sobre l'ordenació del territori i de l'hàbitat directament vinculats a la ciutat de Tortosa per part dels poders cristians.¹ Sabem que els conqueridors van fer pocs canvis en la delimitació d'espais andalusina, contràriament al que va passar amb els mecanismes d'explotació. Hom identifica unitats d'explotació amb hàbitat dispers permanent associat quan es fa referència a *torres*. És el cas de les de la Carrova, del Prior, de Burjassénia... Es fa referència també a *masos*, terme que Virgili considera importat pels conqueridors. Se situen a Font de Quint, Palomera, Burjassénia, l'Aldea, l'Antic, Bitem o Granadella, entre altres. A les zones allunyades de la ciutat de Tortosa la població

Mas de l'Amat, al terme de la Sénia. Exemple de mas als Ports.
(Foto: Centre d'Estudis Seniençs)

dispersa va tenir poc protagonisme durant aquests segles de l'edat mitjana. Sí que cal fer referència a l'arrel medieval d'algunes caseries actualment despoblades. La majoria tenen l'origen en nuclis que van obtenir carta de poblament però no van aconseguir que es formés una població amb entitat. A diferència de les esmentades fins ara, se situen

en zones de secà més pobres i allunyades de les vies de comunicació. Moltes van mantenir veïnat fins al segle XIX i en algunes encara es documenten habitants el 1950. És el cas de llocs com el Carrascal (Mas de Barberans), Rafalgarí i Vallcanera (la Sénia), Garidells (l'Ampolla), Carles (Alfara), Almudèfer (Caseres), Pinyeres (Batea), Fullola (Tortosa), les Camposines (la Fatarella), la Gorrapta (Vinebre) o Berrús (Riba-Roja).

Durant els segles XVI i XVII la població de les terres de l'Ebre va créixer molt poc, fet que va comportar que el model de poblament es veiés en general molt modificat. Sí que va créixer de manera significativa la superfície de regadiu, especialment gràcies a la construcció de sínies als termes de Tortosa, Amposta i Alcanar. Només a Tortosa es documenten en aquest moment més de 300 masos, quantitat força significativa que obliga a dedicar-hi atenció.

El canvi més evident en la tendència poblacional i d'ocupació territorial arriba amb el segle XVIII. El creixement demogràfic provoca una important romputa de terres tant a la vora del riu com a les vessants de les muntanyes, alhora que s'incrementa l'especialització de la producció. A la segona meitat del segle s'inicia la colonització de les planes interiors, especialment del Montsià. El conreu de la vinya agafa força a Godall, la Galera i Ulldecona. Als termes de les actuals Santa Bàrbara, Freginals i Masdenverge i la Sénia serà l'olivera la que prendrà protagonisme. La població dispersa en aquest sector experimenta un augment molt considerable. El mateix succeeix a la Ribera d'Ebre, a la zona dels masos de Móra, actual Móra la Nova.

El creixement de les terres de conreu en aquests sectors continua al llarg del segle XIX. A més, a partir de 1860 s'inicia un altre procés força transcendent: la colonització del Delta. Es tracta d'un moment clau en l'evolució del poblament contemporani a les terres de l'Ebre. L'acabament de la construcció del canal de la dreta de l'Ebre el 1857 i la Reial ordre de 10 de maig de 1860 que permetia el conreu de l'arròs a la zona van suposar el tret de sortida per a la transformació de la plana deltaica en una gran extensió de conreu de regadiu especialitzada en l'arròs. La població es va establir en disseminats que són l'origen dels actuals nuclis de població: Jesús i Maria, la Cava, Sant Jaume d'Enveja, etcètera.

A la zona dels Ports i de les poblacions d'interior de la Terra Alta i la Ribera d'Ebre la colonització de noves zones va ser més discreta, però també es va donar. A uns pobles més i a uns altres menys, la construcció de masos va donar resposta a la necessitat d'algunes famílies d'explotar terres allunyades dels nuclis de població davant de l'augment demogràfic que experimentava el món rural. S'ha pogut

documentar l'evolució d'alguns d'aquests masos ja entrat el segle XX gràcies a l'aportació dels testimonis orals que hi van viure. Fem referència del mas de l'Amat (la Sénia), el mas de la Franqueta i el mas d'Andill (Horta de Sant Joan), així com als estudis encara inèdits de Salvador Carbó sobre Horta de Sant Joan. Aquests masos de muntanya van mantenir el model de producció fins als anys trenta del segle XX. A partir de 1940, a les dificultats derivades de les transformacions del model econòmic tradicional s'hi van sumar els conflictes entre la Guàrdia Civil i els maquis. A tots els Ports moltes famílies van haver d'abandonar el mas.

Mas de Manou, a Móra la Nova. (Foto: UDEU arquitectura)

D'altres van rebre pressions de l'Administració, que prioritzava l'activitat forestal enfront de la ramadera en els territoris de la seva jurisdicció, i també van acabar marxant. Es tracta d'un fenomen comú a la zona dels Ports de Beseit, a la Tinença de Benifassà i als ports de Morella.

Els masos de les zones de mitja muntanya també es van anar despoblant a poc a poc. A continuació, durant la segona meitat del segle XX, ho han fet molts de la zona de Tortosa i de la plana. Avui alguns es mantenen com a magatzem. D'altres han tingut més sort i continuen habitats. Els que han estat abandonats es troben en un estat avançat de deteriorament.

No podem establir unes pautes de classificació sobre els masos de les terres de l'Ebre sense abans haver portat a terme un estudi aprofundit de la distribució territorial, de les característiques de les explotacions i de les edificacions. Apuntem només una proposta que, a priori, ens sembla que permet establir unes bases.

La zona on més tradició històrica i protagonisme té la masada se situa al voltant de la ciutat de Tortosa. Ocupa sectors dels termes de Xerta, Tortosa, l'Aldea i, en menor part, Amposta. Els masos són nuclis d'explotacions on el

1

2

5

8

11

13

14

16

temes-3) (pat

regadiu té un gran protagonisme gràcies al paper dels pous i les sènies. Sectors com Vinallop, Bitem o Pimpí es poden

Masada de l'Alto. Santa Bàrbara. (Foto: Centre d'Estudis Seniençs)

citar com a exemples de poblament disseminat existent des de l'edat mitjana.

El delta de l'Ebre és també un sector de poblament dispers important, estructurat més modernament a redós de la colonització del Delta.² Les barraques i cabanes que els primers colonitzadors es van construir, al llarg dels segles XIX i XX van ser substituïdes per masos, que vertebraven les explotacions arrosseres. Avui la gran majoria d'aquests masos no estan habitats permanentment.

De les planes interiors colonitzades els segles XVIII i XIX destaquen com a termes amb sectors de poblament en origen dispers Santa Bàrbara, Ulldecona i Móra la Nova. A Santa Bàrbara alguns dels antics masos conserven part de les instal·lacions industrials de producció d'oli que van definir l'estructura de les edificacions.

Els masos de muntanya i de mitja muntanya no s'organitzen en zones concretes. En aquest cas es tracta d'exemples allu-

nyats dels nuclis de poblament que exploten sectors ben delimitats de terra de secà. En molts d'ells ha tingut una presència important l'activitat ramadera, fet que determina la configuració arquitectònica del conjunt, que inclou corral i paridores.

La informació de què disposem no ens permet anar més enllà en la descripció de la realitat dels masos a les terres de l'Ebre. Es tracta, de moment, d'un patrimoni que en conjunt no es troba encara en un primer terme del debat públic al territori. Per això mereix ser mencionada la iniciativa del Parc Natural dels Ports de dur a terme inventaris i altres tipus d'estudis sobre l'arquitectura tradicional del seu àmbit de treball. Algunes de les conclusions van ser presentades aquest mes de novembre passat en una jornada tècnica.³ També en aquesta línia el mes de setembre de 2015 hi ha planificades unes Jornades d'Intervenció en Patrimoni de les Terres de l'Ebre. Organitzades per la Comissió Cívica del Patrimoni de les Terres de l'Ebre, l'Institut Ramon Muntaner i el Departament de Cultura, estaran dedicades monogràficament a aquests tipus d'arquitectures disperses. D'elles hauria de sortir la conveniència de catalogar, establir models i marcar pautes d'intervenció. Caldria, en definitiva, valorar un conjunt patrimonial que en aquest moment necessita que ens definim i que actuem. ■

Notes

1. A. VIRGILI, *Ad Detrimentum Yspanie. La conquesta de Tur-tusa i la formació de la societat feudal (1148-1200)*, Universitat Autònoma de Barcelona (Servei de Publicacions) i Universitat de València, 2001.

2. M.C. QUERALT TOMÀS, «Les barraques del Delta de l'Ebre, un dels habitatges populars més antics i singulars», *Revista d'Et-*

nologia de Catalunya, Barcelona: Generalitat de Catalunya, núm. 28 (2006), p. 96-108.

M.C. QUERALT TOMÀS, «Les barraques del Delta de l'Ebre», *Caramella. Revista de música i cultura popular*, núm. 18 (gener-juny 2008).

3. L'arquitectura rural tradicional al Parc natural dels Ports, jornada tècnica. La Sènia, 6 de novembre de 2014.